

A konzervativizmus és annak állam- és társadalomelméleti vonatkozásai

I. A konzervativizmus fogalmának kettős értelme

A konzervativizmus vizsgálatakor mindenekelőtt azt szükséges hangsúlyozni, hogy a fogalom legalább *kettős értelemben* használatos, nem csupán a hétköznapi beszédben, hanem ritkán a társadalomtudományi irodalomban is. A konzervativizmus jelent egyfelől egy *sajátos értékrendet*, ember- és társadalomképet, másfelől egy olyan *eszmetörténeti és politikai irányzatot*, ami a nyugati történelem egy meghatározott időszakában (XVIII. század vége, XIX. század eleje) bontakozott ki, mégpedig válaszként bizonyos progresszív ideológiákra és politikai törekvésekre.

A konzervatív, konzervativizmus kifejezések a megőrizni jelentésű, latin *conservo, conservare* igéből veszik eredetüket, széleskörű, általános elterjedésük pedig a XIX. századra tehető. A konzervativizmus mint eszmetörténeti és politikai irányzat ebben az időszakban nyer nevet tehát, függetlenül attól, hogy maga az irányzat már a XVIII. század végén bontogatni kezdi szárnyait, mégpedig szoros összefüggésben az 1789-es francia forradalom eseményeivel, annak sajátos ellenhatása és következményeként. Utólag az irányzat zászlóbontásának is tekinthető tehát Edmund Burke *Töprengések a francia forradalomról* (1790) című munkája, ami – némi túlzással – szinte kivétel nélkül tartalmazza azokat a nézeteket és felvetéseket, amelyek később a konzervatív irányzat legtöbb képviselőjénél is ugyancsak előfordulnak.²

Burke-nek a forradalmi változásokkal kapcsolatos kritikai gondolatai persze nem egészen újak, munkája egy konkrét történelmi esemény, folyamat kapcsántörtént rendszeres kifejtése egy jól körülhatárolható nézetrendszernek. Ennek a kevéssé új nézetrendszernek, vagy – ahogy korábban említettük – sajátos értékrendnek külön elnevezése a XIX. század elejéig nem volt, azonban a konzervativizmus fogalmának megszületésével a társadalomtudományi irodalom egy része e nézetrendszerre is alkalmazni kezdte a konzervatív, konzervativizmus kifejezést. Így kapta meg utólag a konzervatív nevet például a római hagyományokat a görög befolyástól féltő idősebb Cato (Kr. e. 234-149).³

A konzervativizmus tehát ebben a tágabb – értékrendet kifejező – értelemben csupán nevét nyerte el a XIX. század elején, lényegi vonásai azonban már készen voltak évezredekkel ezelőtt. Ezek közül talán a legfontosabbak a *régi szokásokhoz*, a *régi erkölcsökhöz* való ragaszkodás, *kétely* és óvatosság az *újjal* szemben. Már itt hangsúlyozandó azonban, hogy a kétely és az óvatosság a legtávolabbról sem jelenti egyúttal az újdonság teljes és mérlegelés nélküli elvetését, csupán – pragmatikus megfontolás alapján – a *kipróbált* régihez való erősebb kötődést mindaddig, amíg annak hasznossága iránt nyomós kétség fel nem merül. Ez a szemléletmód köszön majd vissza évezredek múltán Edmund Burke-nél és számos más

¹ Egyetemi docens, NKE ÁKK Államelméleti és Kormányzástani Intézet.

² Burke művének megalkotásakor tehát – szándéka szerint – ugyan nem a konzervativizmus programját hirdette meg, hanem megrettent a francia forradalom következményeitől és szélsőséges megnyilvánulásaitól, és kritika tárgyává tette annak bizonyos elveit és radikális gyakorlatát.

³ Hogy Cato konzervatív körökben igencsak népszerű, jól mutatja, hogy a neo-konzervatív, libertáriánus Edward Crane Catoról nevezte el az általa 1977-ben alapított intézetét, a Cato Intézetet. Már itt szükséges azonban hangsúlyoznunk, hogy a konzervatívnak nevezett ideológiák a legnagyobb változatosságot mutatják elannyira, hogy az amerikai neokonzervativizmus igencsak nagy különbségeket mutat a kontinentális konzervatív törekvések legtöbbjéhez képest.

konzervatív gondolkodónál. Ezzel a látásmóddal függ össze a konzervativizmus egy másik sajátossága, a *stabilitás* nagyra értékelése. A régi szokások tisztelete és a stabil kormányzat közötti szoros összefüggés felismerése – mely ugyancsak oly jellemző vonása majd a politikaelméleti értelemben vett konzervativizmusnak – szintén igen korán, tehát évszázadokkal a politikai konzervativizmus kibontakozása előtt megjelenik Jean Bodin 1576-os művében (*Six livres de la républic; Az államról*). Ez az eszme egyébként a konzervatívnek kevéssé nevezhető Machiavellitől sem idegen, hiszen *A fejedelemben* (Il Principe; 1513 körül, kiadva 1532-ben) nem győzi figyelmeztetni olvasóját mindarra a veszélyre, ami a kormányzat stabilitását veszélyeztetheti. Ezek között szerepelnek azok a cselekedetek, amelyek szükségtelen beavatkozást jelentenek a megszokott viszonyokba. A túlzott kegyetlenségtől és a megfontolatlan bőkezűségtől, a pazarlástól is többek között azért óv Machiavelli, mert ezek kiszámíthatatlan folyamatok elindítói lehetnek.

A konzervativizmusnak tehát többféle jelentése van: egyfelől jelent egyfajta „kortalan” értékrendet, másfelől pedig ezt az értékrendet – mint sajátos eszmei tartalmat – magában hordozó, a francia forradalom ellenhatásaként kibontakozó politikai, politikaelméleti irányzatot. Már az eddigiek alapján is látható azonban, hogy a konzervativizmus mindkét értelemben vett fogalmának egy lényegi vonását jól fejezi ki az antik szólás: *Nihil nimis!* Semmit se túlságosan!

II. A konzervativizmus angolszász és kontinentális változata

Amikor a konzervativizmusról általában szólunk több szempontból is probléma adódik a kifejezés tartalmát illetően. Nehézséget jelent egyfelől az a körülmény, hogy a konzervativizmus alatt gyakorta egyaránt értenek olyan politikai állásfoglalásokat, amelyek *minden változást* mereven elvetnek, másfelől olyan törekvéseket, amelyek *mérsékelt reformok* elfogadása mellett igyekeznek *megőrizni* egy adott társadalmi realitás bizonyos értékeit. Ezen a ponton azonban fontos rámutatni arra is, hogy a konzervativizmus lényege nem önmagában a megőrzésben, hanem *bizonyos*, később még bővebben kifejtendő *értékek* megőrzésében rejlik. Ennek megfelelően aligha lehet bármely (például a kommunista) társadalmi berendezkedés megőrzéséért fellépőket konzervatívoknak nevezni, annak ellenére, hogy a közbeszédben vagy a zurnalisztikában ilyen szóhasználatra is akad példa.

A konzervativizmus kifejezésnek egy másik, talán még jelentősebb – ám az előző kérdéstől nem teljesen független – problémája azzal kapcsolatos, hogy *országoként eltérőek* lehetnek azok a viszonyok, amelyeknek megoltalmazása, megőrzése a politikai diskurzus és a politikai cselekvés előterébe kerül. Másfelől – mivel a politikaelméleti értelemben vett konzervativizmus alapvetően *reflexív* természetű – egy adott ország konzervatív politikai irányzatának programatikus tartalma jelentősen függ nem csupán a hagyományoktól, az adott viszonyoktól, de mindazoktól a kihívásoktól, a kihívások természetétől is, amelyekre válaszként született.

Noha országoként, vagy Európa nagyobb földrajzi-történeti régióiként megkülönböztethetjük a konzervativizmus egyes irányzatait, a jobb áttekinthetőség kedvéért célszerű a konzervativizmusnak csupán a két legnagyobb „alcsoportját”, az *angolszászt* és a *kontinentálist* említeni.

Az angolszász konzervativizmus – annak ellenére, hogy a Konzervatív Párt 1834-ben jött létre az 1678-ban alakult ún. Tory Pártból – eszmetörténetileg még régebbre nyúlik vissza. A hatalom és a jog mind szekulárisabb magyarázatára törekvő tendenciákkal⁴ szemben

---

⁴ Ez a tendencia nem minden előzmény nélkül erősödik Niccolò Machiavellinél, ám tetten érhető a vele vitatkozó Jean Bodin-nél is. Hugo Grotius pedig a jogi, társadalmi, állami jelenségek szekuláris magyarázatát élesen elhatárolja az általa egyébként meg nem kérdőjelezett istenhittől és a teológiától.

fogalmazta meg nézeteit Sir Robert Filmer (1588-1653) *Patriarcha; or the Natural Power of the King* című fiataalkori munkájában, amelyet csak a Stuart restauráció idején, 1680-ban adtak ki. Érettebb műveiben – például az 1648-as *The Anarchy of a Limited and Mixed Monarchy*-ban – fejlett kritikai érzékről tanúságot téve elemzi azokat a veszélyeket, amelyek az abszolút monarchia korlátozásában és az abszolutizmusnak egyéb kormányzati elképzelésekkel való vegyítésében rejlenek.⁵ Eszméi között felmerül a természet és a társadalom hierarchikus rendje. Szellemesen veti fel, hogy a szuverén (legfőbb hatalom) korlátozhatatlan, hiszen egy korlátozó hatalom a korlátozás tényével a szuverén fölé kerülne, s így a szuverén valójában nem volna legfőbb hatalom. Noha Filmer gondolatai a restauráció idején népszerűek az „udvari párt”, a toryk körében, azonban az ún. dicsőséges forradalom (1688) után John Locke (1632-1704) liberális eszméi válnak a vezető politikai ideológia részévé, és maradnak végig meghatározóak a whig befolyással fémjelezhető XVIII. század folyamán.

Az angol gondolkodásra – a sajátos empirikus-pragmatizmuson túl, amit legjobban talán a „*The proof of the pudding is in the eating.*” (A puding próbája az evés) mondás fejez ki – jellemző egy igen erős *individualista attitűd* (de nem kifejezett és egyoldalú individualizmus), ami igen különböző politikai irányzatok gondolkodását színezte át. Ez az individualitás ölt alakot az „*An Englisman's home is his castle.*” (Egy angol ember háza az ő vára.) mondásban, mely Sir Edward Coke (1551-1634) *The Institutes of the Laws of England* című munkájának 1628-as I. kötetéből veszi eredetét, és szoros összefüggésben áll az ugyancsak Coke nevéhez köthető, a királyhoz szintén 1628-ban intézett parlamenti kérelemmel, a *Petition of Right*-tal. Utóbbi dokumentum alapelveként szögezi le, hogy adók nem vehetők ki a parlament beleegyezése nélkül, bizonyított ok hiányában az alattvalók nem börtönözhetőek be, az alattvalók házaiban katonák nem szállásolhatók el, katonai bíraskodás a béke idején nem megengedett.

Az *individualitásnak*, az *egyéni szabadság* és *autonómia* e szellemének megjelenését számos területen megtaláljuk az angol kultúrában. Egyáltalán nem meglepő, sőt talán éppen szükségszerű, hogy két oly eltérő gondolkodónál, mint az abszolút monarchiát helyeslő, a szuverén hatalom egységét valló Thomas Hobbes-nál (1588-1679) és a liberális, a hatalommegosztást hirdető John Locke-nál a különböző politikai-teoretikus program azonos – mégpedig individuális – célokat szolgál. Hobbes korlátlan hatalmú szuverénjének éppúgy az a rendeltetése, mint Locke alkotmányos kormányzatának: az nevezetesen, hogy polgárok javaikat békében és biztonságban élvezhessék. Azonban míg Locke-nál a kormányzat leváltható, ha a társadalmi szerződést megszegve a polgárok alapvető jogait megsérti, addig Hobbesnál az élethez, a szabadsághoz és a tulajdonhoz fűződő jogokat esetleg megsértő hatalommal szemben csak akkor szabad és kell is fellépni, ha az elveszíti a rend és a biztonság fenntartására való képességét.

Részben angol hagyományok, részben a XVIII. század whig befolyása okán (amelyben az individuális értékek még hangsúlyosabban szerepeltek) idővel a tory irányzat is alapvető értéknek tekintette az egyéni autonómiát, az egyéni kezdeményezést. A későbbi angol konzervativizmus így olyan színezetet nyert, mely a kontinensről szemlélve sokkal inkább liberálisnak volt nevezhető, mint konzervatívnak. Ezzel függ össze az is, hogy Edmund Burke igen árnyalt álláspontot foglalt el a forradalmi változásokat illetően. Elítélte a francia forradalmat annak erőszakossága és túlkapásai, nem utolsó sorban a hagyományokkal való radikális szakítása okán, rokonszenvezni tudott azonban az amerikai függetlenségi törekvésekkel, amelyek nemigen terjeszkedtek túl a szabadság és az önrendelkezés követelésén. Az angol-angolszás konzervativizmus individuális szabadságokat becsben tartó vonatkozásai tették később lehetővé, hogy neokonzervatív elnevezést nyerjen az a gazdaság- és politikai filozófiai irányzat, aminek tartalmában sokkal több köze van a liberalizmus

---

⁵ Vö Horváth Barna: Angol jogelmélet. Pallas Stúdió – Attraktor Kiadó, Budapest, 2001. 168-169.

egyfajta fundamentális változatához, a libertarianizmushoz, mint a kontinentális konzervativizmushoz.

Utóbbi, nevezetesen a kontinentális konzervativizmus sem tekinthető egységes jelenségnek. Vannak azonban olyan vonásai, amelyek az egyes országokban megnyilatkozó konzervatív törekvéseket egymással rokonítják, egyúttal némileg szembehelyezik a konzervativizmus angolszász változatával. Ezek közül az egyik *az ember kollektív vonásainak* hangsúlyosabb figyelembevétel, individuális vonatkozásainak pedig az angolszász felfogáshoz képest némileg szerényebb hangsúlyozása. Mind az angolszász, mind pedig a kontinentális konzervativizmus tudomásul veszi, hogy az ember természetéből adódóan egyszerre versengő individuum, és egyszerre szociabilis lény, azonban a két vonatkozás közül a hangsúlyt némileg máshová helyezik. Ezzel függ össze, hogy a kontinentális konzervativizmusban a *szolidaritás* eszméje némileg erősebben van jelen, mint a hasonló angolszász ideológiában, ám közös vonása mind az angolszász, mind a kontinentális konzervativizmusnak, hogy tartózkodnak mindazon eszméktől és gyakorlatoktól, amelyek az emberi szociabilitásból egalitárius, egyenlősítő következményeket igyekeznek levonni, illetve kételkedők azokkal a törekvésekkel szemben, amelyek e következmények érvényesítéséhez voluntarista eszközöket kívánnak igénybe venni.

Az individualitás-szociabilitás, individualitás-kollektivitás tengelyén mutatkozó eltérésekkel függhet össze többek között a kétféle konzervativizmusnak az *egyházakhoz* fűződő eltérő viszonya is. Hangsúlyozni kell, hogy e sajátos relációról akkor is meg kell emlékeznünk, ha a konzervatív irányzat képviselői nem minden esetben hívők, vagy felekezethez tartozók. Többnyire azonban felismerik a vallás és az egyház kulturális szerepét és jelentőségét az értékek kontinuitásának biztosításában.

Noha Burke hangsúlyozta a vallás fontosságát, azonban az angol konzervativizmus kevésbé kötődik *egyes egyházakhoz*. Bizonyos értelemben az angolszász konzervativizmus szekulárisabbnak tűnhet, mint a kontinentális, mely utóbbi nyilvános megnyilatkozásaiban szimbolikus gesztusokat is tesz egyes egyházak felé, ám a helyzet nem egyszerűsíthető le erre a felszíni képre. Kétségtelen, hogy a kontinentális konzervativizmus egyik emblemikus alakjának, François-René de Chateaubriand-nak (1768 – 1848) a *Le Conservateur* című lap későbbi szerkesztőjének első jelentősebb munkája 1802-ben a *Génie du christianisme, ou Beautés de la religion chrétienne* (A kereszténység szelleme, avagy a keresztény vallás szépsége) című esszé volt. Igaz, hogy Burke német fordítója, Friedrich von Gentz (1764-1832) a trón és az oltár megújított szövetségével véli feltartóztathatónak az általa veszélyesnek ítélt társadalmi változásokat. Igaz azonban az is, hogy az angolszász politikai ideológiában – így a konzervativizmusban – jelen van egy sajátos, vallási eredetű hit a világ jobbá tételére vonatkozóan. Az angol egyház több lépcsőben közeledett a szekuláris szférához⁶, ám paradox módon a politikai gondolkodás is oly annyira átítatódott a biblikus szemlélettel, hogy nem csupán Oliver Cromwell tekintette magát isten eszközének⁷, de a

⁶ Supremacy Act 1534-ben: az egyház világi feje az uralkodó; az egyházban a világi elemet hangsúlyozó presbiteriánusok megjelenése a XVI. század végén, majd nem minden hatás nélküli háttérbe szorulásuk.

⁷ Amint Szántó György Tibor rámutat, az 1640-es évek angol szellemiségének jellegét az ún. Ötödik Királyság eljövételét hirdető szekta határozta meg. Mint írja, Cromwell is hitt Jézus közeli időkben várható második eljövételében. I. Károly halálát égi jelként értelmezték arra vonatkozóan, hogy a négy (babiloni, perzsa, görög és római) birodalom összeomlása után végre eljön az ötödik birodalom kora, amelyet Jézus kormányoz. Szántó megemlíti azt is, hogy: „Az ötödik monarchisták a Szentírásra hivatkozva azt hirdették, hogy az államot a mózesi törvények szerint kell berendezni, mert világi törvényekre az országnak többé nincs szüksége. Angliát a zsidók egykori vallási tanácsa alapján újraélesztett Szanhedrinnek kell vezetnie abban az egyébként korta időszakban, amíg a Londonba költöző Jézus király személyesen is át nem veszi az ország irányítását. Ezt a gondolatmenetet vallották a levellerek, a kvékerek és az ásók (diggerek) is. (...) A Messiás látogatásának gondos előkészítői úgy vélték, hogy az új ezredév, Jézus második eljövetele egészen addig várat magára, amíg maga a zsidóság is »meg nem tér«. (...) Cromwell Siont épít ő nemzedéke magát tartotta az Úr újonnan kiválasztott népének és Angliát vélelmezte az ígért földjének. A millenáris várakozás olyan erős volt, hogy a tábornokok

republikánus Ronald Reagan is így fogalmazott: „*If we ever forget that we're one nation under God, then we will be one nation gone under.*”⁸

A kontinentális konzervativizmus frazeológiájában a biblikus hivatkozások kevésbé szerepelnek, ám a konzervativizmus e változatai bizonyos egyházakkal az intézményes és szimbolikus kapcsolatok ápolását általában fontosnak tekintik. Így a kontinentális konzervativizmus politikai képviselői, különösen azok közép-,kelet-európai, olykor dél-európai személyiségei egyes állami, társadalmi eseményeken nem ritkán mutatkoznak a keresztény egyházak vezető képviselőivel. Ezzel szemben az angolszász konzervativizmus beszédmódjában gyakran merül fel valaminő isteni küldetés, azonban ezen túlmenő szimbolikus, vagy szervezeti kapcsolatokra kevésbé törekednek.

A kontinentális konzervativizmusban a nemzet fogalma is eltérő módon merül fel, mint angolszász társáiban. Míg az angolszász konzervativizmusban Isten népének képzete kerül előtérbe, nem ritkán pedig praktikus, civilizátori célokkal összefüggésben, addig a kontinentális konzervativizmusban a nemzet eszméje egyrészt szekulárisabban, másrészt spirituálisabban, ideálisabban artikulálódik. Szekulárisabban, amennyiben a nép fogalma itt nem nyeri el az „Isten új választott népe” minőséget, és a globális küldetés színezetét, hanem magában álló, önértékkel rendelkező kategória. (Ez alól bizonyos kivételt jelentenek az orosz birodalmi ideológiában megjelenő utalások a kereszténység megmentésének küldetésére.) Spirituálisabb annyiban, hogy a nép szellemi tartalma elsődleges fontosságú bárminő praktikus konzekvenciához képest. A kontinentális konzervativizmus frazeológiájában a Johann Gottfried Herdertől (1744-1803) származó „népszellem” (*Volksgeist*) kategória nem csupán a német történeti jogi iskolát (Gustav Hugo 1764-1844; Georg Friedrich Puchta 1769-1843; Friedrich Carl von Savigny 1779-1861) ihlette meg, de nagy hatást gyakorolt mind az irodalomtudományra (Jacob Grimm 1785-1863; Wilhelm Grimm 1786-1859), mind pedig az államtudományra és a politika-filozófiai gondolkodásra (Georg Wilhelm Hegel 1770-1831).⁹

A kontinentális konzervativizmusban nem utolsó sorban olykor megfogalmazódik bizonyos szkepszis a hatalmi ágak elválasztásának politikaelméleti dogmáját illetően. A konzervativizmusra oly jellemző empirikus, praktikus megfontolások alapján többnyire az alkalmas eszközt keresik valamely társadalmi probléma megoldására. Ha azonban a probléma természete és nagysága azt látszik indokolni, hogy az állam erőit összevonni célszerű, gyakran nem mutatkozik komoly ellenállás azon kísértés vonatkozásában, hogy a kontinensen (különösen annak közép-, kelet- és dél-európai térségeiben)komoly tradícióval nem rendelkező politikafilozófiai elvet (a hatalommegosztás elvét) mellőzzék. Mivel ugyanis a hatalmi ágak szétválasztásának gyakorlata e területeken nem tekinthető a mélybe nyúló nemzeti tradíció részének, a konzervatív felfogásban ennek az elvnek a megóvására nem adódik az e felfogás számára leginkább erős legitimáló érv: a hagyomány.¹⁰Mindez azonban az angolszász konzervativizmus számára – ahol a hatalmi ágak elválasztása több mint háromszáz éve a tradíció része – máshogy merül fel. Igencsak jellemző tehát, hogy az egység (*Einheit*) fogalmát oly becsben tartó német, katolikus, konzervatív alkotmányjogász Carl Schmitt (1888-1985) nem csupán a hatalmi ágak megosztásának elvét illetően volt kételkedő, de a pluralizmust hangoztató eszméket is az állam szétbomlasztására irányuló igyekezet

---

minden módon siettetni igyekeztek Krisztus angliai országlását.” Szántó György: Tibor Forradalom Angliában. In Poór János (szerk.): A kora újkor története. Osiris Kiadó, Budapest, 2009. 46-69.

⁸Ha valaha elfelejtjük, hogy mi egy nép vagyunk Isten (vezérlete) alatt, akkor elsüllyedt nép leszünk.

⁹ Hegel szerint ugyanis a szabadság eszméje a germán népek körében született. Mint írja „Csak a germán nemzetek jutottak a kereszténységben annak tudatához, hogy az ember mint ember szabad.” Georg Wilhelm Friedrich Hegel: Előadások a világtörténet filozófiájáról. Budapest: Akadémiai Kiadó 1966. 43.

¹⁰ Hangsúlyozni kell azonban, hogy a magyar alkotmányosság történetében a hatalommegosztásnak csupán a hatalmi ágak szerinti megosztása tekinthető „jövemény elemnek”, hiszen már Werbőczy Tripartitumában is megjelenik a hatalommegosztás egy sajátos változata. Az nevezetesen, hogy a jogalkotás az uralkodót és a nemzetet együttesen illeti meg.

megnyilvánulásainak tekintette.¹¹

III. A konzervativizmus irányzatainak és jelenségeinek egyéb osztályozási lehetőségei

A konzervatív irányzatok további osztályozási lehetőségét egyrészt *speciális irányultásaik egyes elemei* biztosítják, másfelől azok a *területek*, amelyeken hangsúlyosan megnyilvánul. Ennek megfelelően szokás beszélni liberális konzervativizmusról, ami az egyéni szabadságokat hangsúlyozza különösen. Mint láttuk, az angolszász konzervativizmus fősodrától nem idegen a konzervativizmusnak ez a változata.

A paternalista konzervativizmus, ami a szolidaritást, a társadalmi felelősséget állítja előtérbe, a konzervativizmusnak inkább a kontinentális változataiban mutatkozik meg. Megjegyzendő, hogy a „paternalista”, „paternalizmus” kifejezések mind a zszurnalisztikában, mind a politikaelméleti irodalomban bizonyos pejoratív felhanggal jelennek meg, noha a konzervativizmus e változatát jogosan hívhatnánk *fraternalista*, testvéries konzervativizmusnak is az ebben az irányzatban benne rejlő szolidaritási, testvériességi eszmék okán. A tiszta paternalizmust, az állam mindenhatóságát, az állam beavatkozásának primátusát valló nézetek ráadásul lényegileg idegenek a valódi konzervativizmustól, mely a voluntarizmustól éppúgy idegenkedik, mint az egyoldalúságtól. Az állam atyai szerepének hangsúlyozása, az állami vezetők személyének kultikus tisztelete sokkal inkább jellemző azon szocialisztikus felfogásokra, amelyeknek nacionalista és internacionalista változatait a XX. század történelme produkálta. Ettől a konzervatív paternalizmustól-fraternalizmustól azonban idegen az egyoldalú egalitarizmus. A testvériség ugyanis nem jelent egyenlőséget, a francia forradalom jelszava éppen ezért említette *külön* az utóbbit a szabadság és a testvériség értékei mellett. A konzervatív felfogásban az eltérő képességekhez eltérő felelősségek tartoznak, és ezzel szoros összefüggésben eltérő jogkörök. A konzervatív gondolkodástól a *szociális biztonság* értékének esetleges akceptálása mellett éppen ezért nem idegen például annak óhajta, hogy a választójog például *műveltségi cenzushoz* legyen kötve.

Gyakran felmerül továbbá a konzervatív forradalom, és ezzel összefüggésben a forradalmi konzervativizmus fogalma. A kifejezés („*conservative Revolution*”) – amelyet olykor Thomas Mann 1921-es *Russische Anthologie* c. tanulmányához¹², Hugo von Hofmannsthal *Das Schrifttum als Raum der Nation*¹³ című munkájához, vagy éppen Hermann Rauschning értekezéséhez¹⁴ szokás kötni – leginkább Oswald Spengler filozófiája révén terjedt el. Persze maga az attitűd, melyet a fogalom takar, a legszorosabb összefüggésben áll Friedrich Nietzsche modernitáskritikájával is. Már maga a konzervatív forradalom szóösszetétel is súlyos ellentmondással terhelt, hiszen a konzervativizmus lényege szerint evolutív (fokozatos, szerves fejlődést helyeslő), nem pedig revolutív (forradalmi). További problémát involvál az irányzat tartalmi oldalának egy fontos vonása. Az nevezetesen, hogy az ún. forradalmi konzervativizmus – szoros összefüggésben nietzschei gyökereivel és a filozófus keresztényellenességével – nem ritkán *ellenséges*, vagy –mint Spenglernél – erősen *szkeptikus a kereszténységgel* szemben. Az irányzat nehezen szétválasztható az ún. tradicionalizmustól, vagy a francia Új Jobboldaltól, mely irányzatok nagyra tartják azt a Julius Evolát (1898-1974), és azt az Alain de Benoist-t (1943-), akik egyaránt problematikusnak

¹¹ Vö. Carl Schmitt: A pluralizmus mint az állam felbomlásának elmélete. In Bayer József – Hardi Péter: Pluralizmus. Viták a polgári politikai pluralizmuskonceptiókról. Budapest, Kossuth Kiadó Budapest, 1985. 128-133.

¹² Hermann Kurzke: Thomas Mann Epoche – Werk – Wirkung. C. H. Beck, München, 2010. 180.

¹³ In Hugo von Hofmannsthal: *Gesammelte Werke in zehn Einzelbänden*. Band 10: *Reden und Aufsätze III*. (1925–1929). Fischer, Frankfurt am Main 1980.

¹⁴ Hermann Rauschning: *The Conservative Revolution*. G. P. Putnam's sons, New York, 1941.

tekintették a kereszténységet Európa fejlődése szempontjából, sőt azt egyenesen Európa hanyatlásáért tették felelőssé. Ez a megközelítés, tehát a kereszténység negligálására való törekvés, annak ellenére idegen a konzervativizmus természetétől, hogy társul hozzá egy, a kereszténységnél *régebbi tradícióra* hivatkozó frazeológia. A konzervativizmus lényege ugyanis *nem valaminő régiségre* való utalásban, e régiségnek a megőrzésére való igyekezetben van, hanem sokkal inkább a társadalom és a kultúra *organikus* létezőként való felfogásában, tehát a *folyamatosságra* való törekvésben áll. Azok az irányzatok tehát, amelyek egy több mint ezer éves kulturális folyamatra mondanak nemet, függetlenül elnevezésüktől, és függetlenül létjogosultságuk kérdésétől, nehezen tekinthetők a konzervatív szellemi áramlatok egyikének.

A forradalmi konzervativizmus kategóriájával és az e fogalommal jelölt törekvésekkel kapcsolatos kétségektől függetlenül azonban Oswald Spengler viszonylag aggálymentesen sorolható a konzervativizmus szellemi képviselői közé, hiszen kifejezetten a kultúra organikus felfogása alapján tekintett idegenkedéssel arra a kereszténységre, mely eredetét tekintve nem európai (tehát nem autochtón jelenség). A német filozófus azonban nem állt elő a kereszténységgel szemben olyan negatív programmal, ami egy évezredes szellemi folyamat megszakadását eredményezte volna. Az ilyen anorganikus igyekezet igencsak távol esik a konzervatív felfogásnak a szerves fejlődést igenlő jellegétől. Spengler másfelől tartózkodott attól is, hogy valaminő politikai aktivizmussal „cselekvési tervet” vázoljon fel az Európa tradicionális értékeit vallók számára. Felfogásában sokkal inkább egy *remény* fogalmazódik meg arra vonatkozóan, hogy a társadalom legkiválóbbjai, azok, akik nem csupán tanult módon, érdekeket mérlegelő megfontolás alapján, hanem ösztönös természetük szerint is hivatottak a hanyatlás megállítására, idővel egy új, szerves fejlődés kikristályosodási pontjaivá válnak. Ahogyan *A Nyugat alkonya* II. kötetében írja: „Egy ősi monarchiának, egy ősi nemességnek, egy ősi előkelő társaságnak a tradíciói, amennyiben még eléggé egészségesek ahhoz, hogy a politikát mint üzletet, illetve az absztrakciók kedvéért folytatott politikát távol tartsák maguktól, és amennyiben rendelkeznek még tisztességgel, lemondással, fegyelemmel, az elhivatottság igazi érzésével (...) – nos egyedül ezek a tradíciók lesznek képesek olyan középponttá válni, mely az egész nép létáradatát egységbe fogja, mely lehetővé teszi, hogy ezt a kort túléljük, és hogy a jövő partját elérjük.”¹⁵

A konzervativizmus irányzatainak másik osztályozási lehetősége – mint írtuk – azon területek szerint lehetséges, amelyeken hangsúlyosan megnyilvánul. Ennek megfelelően beszélhetünk *fiskális* konzervativizmusról, melynek lényegi vonása többek között a szigorú, takarékos költségvetési politika, az államot illető bevételek behajtásában és elköltésében tanúsított fegyelem, a gazdaságélénkítés kipróbált és viszonylag kockázatmentes módjainak alkalmazása. A *kulturális* konzervativizmus – amint az elnevezéséből is következik – kifejezetten a kulturális hagyományok terén jelentkezik, melyhez azonban éppúgy társulhat egy progresszív szociális program, mint valaminő neoliberais gazdaságpolitika. A *vallási*, vagy vallásos konzervativizmus lényege szerint vallási indokok alapján foglal állást valamely fontos társadalmi kérdésben (például abortusz, eutanázia, azonos neműek házassága), azonban többnyire fontosnak tekinti a hitélet intézményes szférájához való kötődést is éppúgy, mint a vallásos értékek intézményes továbbadását. A vallási konzervativizmus képes jól megférni a szekuláris indíttatású szociális programokat hirdető politikai irányzatokkal is, amennyiben azok állásfoglalása a vallási konzervativizmus fő programpontjai tekintetében nem foglalnak élesen ellentétes álláspontot.

A konzervativizmus irányzatainak természetesen még számos osztályozási lehetősége van a kormányzási-irányítási módszerek (*laissez faire*-autoriter), a felekezeti színezetek (katolikus, protestáns, ortodox), a történeti korszakok (például romantikus-modern-

---

¹⁵ Oswald Spengler: *A Nyugat alkonya*. II. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1994. 620.

posztmodern), vagy egyéb szempontok szerint. Mindegyik konzervativizmusnak azonban sajátossága az, hogy – a társadalmi jelenségek organikus felfogásából következően – alapvetően reflexív, pragmatikus, a célszerűséget figyelembe vevők, és kevésbé ideologikusak és doktrinerek. Igaz ez még akkor is, ha e vonatkozásban bizonyos árnyalatok, fokozatok kimutathatók. A konzervativizmusnak (elsősorban kontinentális változatában), ha doktrínája egyáltalán van, az legfeljebb az *egyéni* és az *össztársadalmi* érdekek *összhangjára* való törekvés, abból kiindulva, hogy egyén nincs társadalom, társadalom pedig nincs egyének nélkül. Ez a felfogás ölt alakot Rudolf von Jheringnél (1818-1892), aki kétségbe vonta azt a – főleg angolszász területen elterjedt – nézetet, hogy az államnak és a jognak elsősorban az egyéni szabadságjogok szavatolása a feladata. Rudolf Stammler (1856-1932) a jog szerepét már kifejezetten az egyéni és a társadalmi érdekek összhangjának biztosításában jelölte meg. Vagy ahogyan XIII Leó pápa *Rerum novarum* kezdetű, 1891-es enciklikájának 26. pontja fogalmaz: „Az állam irányítóinak mindenekelőtt általában és egységesen a törvények és intézmények olyan teljes rendszerén kell munkálkodniuk, amelynek eredményeképpen már magából az állam rendszeréből és irányításából mintegy automatikusan adódik a közösség és az egyének jóléte.”

IV. Konzervatív értékek – antropológiai kép, társadalomkép

A konzervatív értékek, a konzervatív antropológiai és társadalomkép vonatkozásában szükségképpen ugyanazokba a nehézségekbe ütközünk, mint amikor a konzervativizmus fogalmát igyekszünk körülírni. Mint említettük, jelentős különbségek mutatkoznak az angolszász és a kontinentális konzervativizmus(ok) között, nem utolsósorban abban a vonatkozásban, hogy az egyén és a társadalom kettősségében melyik hová helyezi inkább a hangsúlyt. Tovább bonyolítja a képet, hogy az angolszász kultúrkör szerzőinek eszméi között is gyakorta mutatkoznak eltérések. Ha a számos vonatkozásban konzervatív Leo Strauss Burke-kritikájára gondolunk, akkor a két gondolkodó megközelítései között lévő különbségeket kevésbé magyarázhatjuk Strauss Kontinensről való származásával, a kontinentális filozófia befolyásával.

Amikor Strauss modernitást kritizáló attitűddel,¹⁶ a politikai filozófia rehabilitálásának céljából bírálja Burke teóriaellenességét és – szerinte túlzott – gyakorlatiasságát, a konzervativizmus racionalitást illető szkepszisének fordít hátat.¹⁷ Ám a reformáció sajátos útját választó angolszász kultúrkör pragmatikus-individuális, nem utolsósorban világjobbító irányultságú szemlélettől sem teljesen idegen az értelem erejébe vetett hit. Az individuális attitűd ugyanis a legtöbbször együtt jár az egyéni képességek, így az értelem, a racionalitás hangsúlyozásával. Ily módon a kontinentális konzervativizmushoz képest individuálisabb angolszász konzervativizmusban már benne rejlett a racionalizálásra vonatkozó törekvésnek legalább bizonyos hajlama. Az angol individualizmust – mely Alan Macfarlane szerint már a XIII. században is kimutatható¹⁸ – csupán elmélyítette a protestantizmus szelleme. Az a gondolkodásmód, mely Luthernél a személyes lelkiismeretet, majd Kálvinnál kifejezetten az értelem erejét állította előtérbe.¹⁹ A lényegi különbség tehát Burke és Strauss

¹⁶ Vö. Láncai András: *Modernség és válság – Leó Strauss politikai filozófiája*. Pallas Stúdió – Attraktor Kft., Budapest, 1999. különösen 10-21.

¹⁷ Vö. Egedy Gergely: *Természetjog kontra történelem: Leo Strauss Edmund Burke-ről*. In Majoros István, Faragó Gábor, Forgó Zsolt, Háda Béla, Madarász Anita (szerk.) *Háborúk, békék, terroristák*. Székely Gábor 70 éves, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történelmi Tanszék. 2012. 95-104. 100.

¹⁸ Alan Macfarlane: *Az angol individualizmus eredete*. Századvég, Budapest, 1993.

¹⁹ Kálvin predestinációs tanának kifejtésekor kifejezetten bírálja azokat, akik az eleve elrendelés szent titkához túlzottan óvatosan közelítenek és „nem veszik hasznát az emberi értelemnek.” Kálvin János: *Az eleve elrendelésről*. Európa Könyvkiadó. Budapest. 1986. 14.

megközelítésében, hogy míg Burke az empirikus racionalitást, addig Strauss a teoretikus racionalitást részesítette előnyben.

A „*par excellence*” konzervatív gondolkodás – már amennyiben a konzervativizmus sokszínűsége okán erről egyáltalán beszélni lehet – azonban magának az értelemnek a mindenható erejét illetően fogalmaz meg kétségeket. Igaz, hogy ez a vonás elsődlegesen a kontinentális konzervativizmusokra jellemző, azonban a túlzott racionalizálási-teoretizálási igyekezettel *szembeni kétely többé-kevésbé a konzervativizmusra általában is jellemző.*

Nihil nimis! – említettük előljáróban. Semmit túlságosan! Ez a megközelítés a konzervatív gondolkodásban az értelem erejét illetően is megmutatkozik. Nem arról van szó – amint azt a konzervativizmus bírálói közül számosan hangsúlyozzák – hogy a konzervatív gondolkodás értelemellenes, irracionális, csupán arról, hogy a konzervatív attitűd már azt megelőzően megsejtette, hogy az ember kevésbé racionális (*rational*), inkább racionalizáló (*rationalizing*) lény, hogy ezt a ténytet a szociálpszichológus Elliot Aronson aforisztikusan, ám igen kifejezően megvilágította.²⁰ A konzervatív gondolkodásban tehát az értelem és a logika *mindenhatósága* iránt fogalmazódik meg kétség, belátva azt, hogy a legfontosabb emberi és társadalmi értékek tisztán logikai úton nem igazolhatóak, mint ahogyan ezeknek az értékeknek a tagadása, vagy az ezekkel az értékekkel szembeni közömbösség sem támasztható alá pusztán logikai érvekkel. A posztmodern filozófiában felmerülő törekvések, amelyek az ember kitüntetett szerepét vitatják, s amelyek fokozatosan nem csupán az ember és az élővilág többi része közötti, hanem az élővilág és az élettelen között lévő határvonalat kérdőjelezik meg – függetlenül ennek potenciálisan életellenes következményeitől –, a legtöbb esetben logikailag kifogástalan érvrendszeren alapulnak, noha e törekvéseket már eleve megelőzi bizonyos értékekkel szembeni legalább közömbös viszony.

A konzervativizmusnak azonban az ember kitüntetett szerepét valló felfogása nem zárja ki az embernek a természet egészében való szemlélését. E „*Nihil nimis!*” szemléletben tehát az ember egyfelől kitüntetett jelentőségű faj, többek között éppen értelmi képességeinél fogva, azonban értelme éppúgy nem abszolutizálható egyéb vonásaival (érzelmeivel, erkölcsével) szemben, mint ahogyan az ember sem abszolutizálható a természet egészével szemben. A konzervatív megközelítésre ugyanis nem csupán a társadalmat organizmusként tekintő látásmód a jellemző, de többnyire egyúttal az is, hogy a világ egészét egy olyan, bonyolult, organikus, hierarchikus rendnek tekintti, amelyben a részek kölcsönösen vannak egymás hasznára és szolgálatára. Valahogy ahhoz hasonlóan, amint arról Menenius Agrippa beszél a Szent Hegyre tiltakozásul kivonuló plebeiusoknak, elmagyarázván, hogy amint a test tagjainak is megvannak a maguk szerepei az egésztestet illetően, éppígy az egyes társadalmi csoportoknak is sajátos szerepük van a társadalom egészséges működésében.

A konzervativizmustól tehát többnyire távol áll mind az ember abszolutizálása, mind pedig az ember szerepének teljes relativizálása. A konzervatív emberképet, egyúttal a nyugati racionális attitűd kritikáját igen szépen fejezi ki az egyébként formálisan ateista, ám a vallás lélektani és közösségi szerepét felismerő svájci pszichiáter, Carl Gustav Jung, amikor a szélsőségek felé hajló nyugati ember természetéhez való viszonyáról a következőket jegyzi meg: „A nyugati ember nem igényli a külső és belső természetfölötti uralmat. Mindkét uralomnak ugyanis csaknem ördögi tökélytel birtokában van. Aminek azonban nincs a birtokában, az annak tudatos elismerése, hogy kívül és belül alá van vetve a természetnek.”²¹

Amikor a konzervativizmus antropológiai képéről beszélünk, a mértéktartáson, tehát az abszolutizálástól és a teljes relativizálástól való tartózkodáson kívül meg kell említenünk bizonyos pesszimista attitűdöt is. E pesszimizmus lényege azonban nem annyira az ember rosszságának hitében, mint inkább az emberi természet változhatatlanságának (nehezen változóságának) felismerésében ragadható meg. A liberális és szocialista elképzelések éppen

²⁰ Elliot Aronson: A társas lény. Közgazdasági és jogi Könyvkiadó. Budapest, 1994.

²¹ Carl Gustav Jung: Gondolatok az értelemről és a tébolyról. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 2005. 50.

az ember egyes vonásainak (racionalitásának, szociabilitásának, vagy épp individualitásának) túlhangsúlyozásával nem ritkán fogalmazzák meg valaminő optimizmust. Várakozást, hogy megfelelő tervek, vagy kitartó felvilágosítás, nevelés által kialakítható az ideális, vagy ahhoz legalábbis közeli társadalmi állapot. A konzervativizmus ezzel szemben általában úgy vélekedik, hogy az ember természete igen hosszú ideje többé-kevésbé változatlan, azon sem neveléssel, sem felvilágosítással lényegesen változtatni nem lehet. A társadalomjobbító tervek pedig léket kapnak az ember alapvető, és nehezen, hosszú idő alatt és kevésbé módosuló természetén. A konzervatív szemléletet a társadalmi lét, a politikum világának empirikus megismerése formálja pesszimistává, de legalábbis, felettébb óvatos optimistává. Ebben az értelemben viszonylag pesszimista antropológiai képpel rendelkezett Carl Schmitt is, akinek szellemi rokonait keresve Karácsony András így fogalmazott: „A nagy politikai gondolkodók (Machiavelli, Hobbes, Fichte, Hegel) »pesszimizmus«nem mással magyarázható, mint azzal, hogy jól ismerték a politikai világot”.²²

A konzervatív antropológiai kép egy további jellemző vonása annak belátása, hogy az emberek igencsak különböző természetűek. A kiválóság nem mindenki számára adatott meg, és akiknek igen, azoknak is gyakorta eltérő területeken. E megfontolásból következik a konzervativizmus hierarchikus társadalomképe, amelyet – olykor a konzervativizmus bírálói, olykor maguk a konzervatív gondolkodók – arisztokratikusnak is neveznek. A társadalom arisztokratikus felfogását illető változások jól szemléltethetők a XVIII. századi francia nemesség kedvelt mondásának alakváltozatai útján. „*Noblesse oblige*.” „A nemesség kötelez.” A mondás azt fejezte ki, hogy a nemesi rang önmagában kötelez bizonyos magatartási szabályok betartására, társadalmi szerepvállalásra, példamutatásra. A XIX. században, tehát már a francia forradalom után, a Párizsban élő Liszt Ferenc megváltoztatta a mondást, egy új, szellemi arisztokrácia létrejöttére utalva: „*Génie oblige!*” „A lángész kötelez!” A későbbi évtizedekben azonban fokozatosan kialakult egy olyan felfogás, amelyben a kötelezettségek elfogadása és lelkiismeretes teljesítése, sőt a mind több kötelezettség önkéntes vállalása, ami nemesség, arisztokratává tesz. Tehát, mintha megfordult volna az eredeti mondás: a kötelesség nemesít. Kétségtelen, ez a nemességnek és az arisztokráciának egy demokratikus színezetű felfogása már. Ez a látásmód idővel részévé vált a konzervatív szemléletnek, mindez azonban a konzervatív megközelítés lényegét, a társadalom hierarchikus, arisztokratikus felfogását, egyúttal a nemesség és a kötelezettség kapcsolatának szorosságáról való elgondolást nem érintette.

Ebben az értelemben fogalmazta meg nézeteit Jossé Ortega y Gasset a tömegek lázadásáról. Nála a társadalom arisztokratikus jellegén túl nagy szerepet kap a „kiválasztott kisebbség” fogalma.²³ Mint írja: „Amikor »kiválasztott kisebbségről«beszélnek, a megszokott álnok szóhasználattal gyakran kiforgatják a kifejezés értelmét, mintha nem tudnák, hogy a kiválasztott ember nem afféle nagyzó, aki mindenkinél magasabb rendűnek képzei magát, hanem az, aki önmagától többet követel, mint másoktól, ha magas követelményeinek nem is tud megfelelni. Nem kétséges, hogy az emberiséget a következőképpen lehet a legradikálisabban két részre osztani: az egyik csoportba azok az emberek tartoznak, akik sokat követelnek maguktól, és szüntelenül nehéz feladatokat, komoly kötelességeket vállalnak, a másikba pedig azok, akik semmilyen különleges követelményt nem támasztanak magukkal szemben, úgy élnek, hogy folytonosan azok akarnak maradni, akik, nem igyekeznek

---

²² Karácsony András: A jogtudomány teológusa – Carl Schmitt politikai teológiája. Attraktor, Gödöllő - Máriabesnyő, 2016. 61

²³ Ortega organikus társadalom-felfogása többek között abban érhető tetten, hogy nagy jelentőséget tulajdonít a generációknak. A generáció nála olyan, egy időben élő személyek összessége, akiknek világlátását, létélményét valamilyen közös jelleg határozza meg. E jelleg egyúttal eltérő valamely más generáció hasonló jelentőségű sajátosságától, s az ebből adódó feszültség, polémia ad dinamikát a történelemnek.

tökéletesíteni önmagukat, ide-oda sodródni, mint a bóják.”²⁴

Ortega az „arisztokratikus” kifejezést tehát a kiválasztott kisebbségnek ebben az értelmében használta, amikor szinte aforizmaszerűen fogalmazta meg a konzervatív társadalomkép esszenciáját: „Azt állítom – és mind nagyobb meggyőződéssel ma is így tartom –, hogy az emberi társadalom – akarja, nem akarja – mindig is arisztokratikus, olyannyira, hogy csakis oly mértékben társadalom, amennyire arisztokratikus, s úgy veszíti el a társadalom jellegét, amilyen mértékben megszűnik arisztokratikus lenni.”²⁵

V. A konzervativizmus és „teória”

Már a korábbiak során is említettük, hogy a konzervativizmust – gyakorlatias beállítottsága okán – bizonyos kétely jellemzi a tisztán teoretikus megközelítésekkel szemben, s így többnyire tartózkodik az elméleti konstrukciók megalkotásától. Mindez nem jelenti azonban, hogy számos gondolkodónál ne merülnének fel olyan eszmék, amelyek a konzervatív értékrend illetve szemléletmód fontos elemeit tükrözik. A továbbiakban – részben már említett szerzők nézeteinek felidézésével – néhány olyan eszmét villantunk fel, amelyek a konzervatív gondolkodás szempontjából kitüntetett jelentőségűek.

Edmund Burke, aki a franciaországi változásokkal, annak kezdeti szakaszában, rokonszenvezett, a kibontakozó erőszakon kívül azért fordult szembe a forradalommal, mert fokozatosan minden tekintélyt kétségbe vont. Taszította továbbá Burke-öt a jakobinizmus egyház és vallásellenessége is, mivel az angol gondolkodó a vallásban nem utolsó sorban az emberi és társadalmi értékek megőrzésének fontos eszközét látta. A család szerepének fontossága a társadalom organikus megközelítésével összefüggésben szintén megjelenik eszméi között. A szokások jelentőségének, és legitimáló erejének hangsúlyozása mellett megjelenik nála az a sajátos történeti látásmód, mely az emberi jogokat kifejezetten a történeti fejlődés eredményének tekinti. Antivoluntarista szemlélete idegenkedett az állam szerepének túlhangsúlyozásától, sokkal inkább hitt a szervesen fejlődő társadalmi intézmények szabályozó erejében. A szabadság iránti rokonszenve is jellegzetes módon tükrözte vissza a konzervativizmus természetét: a demokráciával szemben óvatos álláspontot foglalt el a tömegek műveltségének hiánya és befolyásolhatósága okán. Nem vitatta tehát a műveltség és az intelligencia szerepét a közügyek intézésében, de igencsak kételkedő volt az ún. etikai racionalizmust illetően. Ez a szemléletmód – melynek egyik első ismert képviselője Szókratész volt – azt feltételezi, hogy az etikai jó megismerése elvezet a jónak a cselekvéséhez is. Nézete szerint ugyanis a világ ismerete inkább tapasztalttá, semmint jóvá tesz. Burke igencsak pesszimista emberképe, a tömegek szellemi állapotáról vallott felfogása több helyen emlékeztet annak az Ortegának a szemléletére, aki a tömegek lázadásáról mint újdonságról a XX. század elején értekezett, s aki éles szemű megállapításai során elmulasztott utalni az általa bírált jelenségek történeti gyökereire. Arra a francia forradalomra, amellyel kapcsolatban Ortega szellemi elődje, Burke fogalmazta meg fenntartásait.

Az már ugyancsak említett porosz származású államférfi és publicista, Friedrich von Gentz, aki Burke-öt nem csupán németre fordította, de aki Burke-höz hasonlóan kezdetben nem idegenkedett a politikai szabadságjogok, különösen a sajtószabadság kiterjesztésétől, Metternich (1773-1859) tanácsadójaként a XVIII. század végén, a XIX. század elején megbomlott európai rend helyreállítására helyezte a hangsúlyt. Ezt azonban finom diplomáciai eszközökkel, a különféle államközi megállapodások rendszerével vélte elérhetőnek. Szemléletében a régi rend helyreállítására való törekvésen és a diplomáciai eszközök fontosságának hangsúlyozásán túl egy olyan további mozzanat is szerepet kap, ami

²⁴ Jossé Ortega y Gasset: A tömegek lázadása. Pont Könyvkereskedés, Budapest, 1995. 9-10.

²⁵ Ortega i. m. 14-15.

igen jellemző a konzervatív politikai elképzelésekre, ez pedig az egyensúly. Alighanem a Burke-követő Gentznek is szerepe lehetett abban, hogy a kancellár, Metternich a birodalom egységének megteremtése szempontjából hasznosnak és felhasználhatónak tartotta az ősi magyar alkotmányt, mely álláspontja szerint „a régi angolra emlékeztető”, tehát „nem rendi a szó német értelmében, hanem a király szuverenitásán felépülő, képviseleti alkotmány”.²⁶

Gentzhez képest még konzervatívabb nézeteket vallott Joseph-Marie de Maistre (1753-1821), aki a felvilágosodás miatt történt isteni büntetésnek vélte a forradalmat. Sőt, egyenesen úgy gondolta, hogy már az isteni eredetű hatalom racionális igazolása felé tett lépések magukban hordták a későbbi anarchia lehetőségét. Ha valakire ráillik a konzervatív gondolkodók közül a pesszimista emberkép, úgy Maistre-re bizonyosan. Az emberi gonoszság szerinte ugyanis éppen eléggé ellentmond a szabadság kiszélesítésére irányuló törekvéseknek. Államelméleti jelentősége főleg abban ragadható meg, hogy írásaival ráirányította a figyelmet a legitimitás problematikájára, különösen arra, hogy a hatalomnak többféle, racionális és irracionális igazolási lehetősége van. Maistre azonban – akárcsak Louis Gabriel Ambroise de Bonald (1754-1840) – a legitimitáció vallási alapú változatát tekintette egyedül létjogosultnak.

Gentz, Maistre és Bonald felnőttként élték meg a francia forradalom és a jakobinus diktatúra vérengzését, így reflexióik a kortársak reflexiói, és éppoly határozottak (noha csupán a fogalmak közegében), mint amire reagáltak. Túlzásaik aligha vonatkozathatók el tehát attól a történelmi megrázkódtatástól, amire válaszként születtek. Az XIX. század elején született francia nemes, Alexis de Tocqueville (1805-1859) már lényegesen mértéktartóbban fogalmazta meg nézeteit a demokráciáról. Nem mellékes körülmény persze az sem, hogy Tocqueville, akit nem ritkán liberális gondolkodóként is említenek, vizsgálódásait nem a republikánus Franciaországról, hanem az amerikai demokráciáról írta (*De la Démocratie en Amérique I-II*; 1835-1840.). Művének hangvételét a konzervatív attitűddel rokonná teszi, hogy – annak ellenére, hogy a szerző meg van győződve a demokrácia nagy jövőjéről, és szimpatizál is e jövőképpel – élesen meglátja azokat a veszélyeket is (például a többség zsarnokságának lehetőségét²⁷, az uniformizálódás tendenciáját), amelyek a demokratikus berendezkedésben benne rejlenek. Tisztán látja egyúttal azt is, hogy a tömegek igencsak befolyásolhatók a demagógia által, míg a helyes társadalmi-politikai döntésekhez szükséges bonyolult összefüggések átlátására, megértésére viszonylag kevesen képesek. E gondolatai igencsak összhangban állnak Burke és Ortega tömegeket, azok intellektuális szintjét illető nézeteivel.

A német közgazdász és szociológus, Max Weber (1864-1920) annak ellenére megemlíti a konzervativizmus tárgyalása során, hogy életének második felében kötődött a politikai liberalizmushoz. Weber konzervativizmusa esetében nem csupán arról van szó, hogy fiatalabb korában kifejezetten konzervatív nézeteket vallott, és dicsőően szólt Bismarck politikájáról, hanem arról a mélyebb vonásról, ami egész szemléletét jellemezte. Látásmódjának egész pályafutása alatt jellemzője maradt az az attitűd, amellyel a spirituális, nem tudatos mozzanatoknak képes volt meglátni a távolabbi következményeit. Már *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* című munkájában rávilágított a vallásos szemléletnek azokra a messze mutató következményeire, amelyek a jelenségvilág egészen más területein fejtik ki hatásukat. A vallási indíttatású puritán szemléletben így látta meg az tökefelhalmozás gazdasági jelenségének egyik fő okát. A szokások, beidegződések, tudattalan tényezők, vallási mozzanatok ilyen nagy jelentőségű tényezőkként való kezelése igencsak

---

²⁶ Metternich feljegyzéséből idézi Niederhauser Emil. Niederhauser Emil: Metternich. In Niederhauser Emil: Talleyrand, Metternich. Pannonica Kiadó, Budapest, 2004. 146-278. 252. Niederhauser megemlíti az Itália ellen készülődő Ferenc József utolsó, 1859-es látogatását is az exkancellárnál. Metternich így figyelmezteti Ferenc Józsefet: Csak semmi ultimátum, felség. Már elküldtem – válaszolt a császár. Niederhauser i. m. 271-272.

²⁷ A többség zsarnokságának veszélyéről már Arisztotelész is említést tesz, s bár nem túl hangsúlyosan, ám a gondolat Bodin-nél is felbukkan.

távol esik mind a tudományos szocializmus materialista („gazdasági alap-ideológiai felépítmény” típusú) látásmódjától, mind pedig a racionális-liberális érdekelvű szemlélettől. Legitimitáselmélete – mely igencsak szorosan összefügg Maistre gondolataival – megkülönböztette az uralom különböző (karizmatikus, tradicionális, racionális) típusait. Leíró, az értékelést programszerűen kerülő módszere a legitimálási módokat így voltaképpen egymás mellé helyezi. Ez ugyan nem felel meg Maistre ítéletének (mely a legitimitásnak egyedül a szakrális változatát ismerte el létjogosultnak), de igencsak ellentmond azoknak a politikai filozófiai nézeteknek, amelyek a jelenségek – így a legitimálás jelenségének is – a racionális verzióját tekintik magasabb rendűnek. Weber hozzájárulása a konzervatív irányultságú vizsgálódásokhoz és érvelési módhoz tehát távolról sem ideologikus jellegű, sokkal inkább praktikus. Gondolatai elmélyítik azt a felismerést, hogy az egyes ideológiák nem annyira az igaz-hamis dichotómia dimenziójában helyezendők el, sokkal inkább teljesítőképességük alapján vizsgálандók.

Irodalom

- Aronson, Elliot: A társas lény. Közgazdasági és jogi Könyvkiadó. Budapest, 1994.
- Egedy Gergely: Természetjog kontra történelem: Leo Strauss Edmund Burke-ről. In Majoros István,
- Faragó Gábor, Forgó Zsolt, Háda Béla, Madarász Anita (szerk.) Háborúk, békék, terroristák. Székely Gábor 70 éves, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék. 2012. 95-104.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: Előadások a világtörténet filozófiájáról. Budapest: Akadémiai Kiadó 1966.
- Hofmannsthal, Hugo von: *Gesammelte Werke in zehn Einzelbänden. Band 10: Reden und Aufsätze III. (1925–1929)*. Fischer, Frankfurt am Main 1980.
- Horváth Barna: Angol jogelmélet. Pallas Stúdió – Attraktor Kiadó, Budapest, 2001.
- Jung, Carl Gustav: Gondolatok az értelemről és a tébolyról. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 2005.
- Kálvin János: Az eleve elrendelésről. Európa Könyvkiadó. Budapest. 1986.
- Karácsony András: A jogtudomány teológusa – Carl Schmitt politikai teológiája. Attraktor, Gödöllő - Máriabesnyő, 2016.
- Kálvin János: Az eleve elrendelésről. Európa Könyvkiadó. Budapest. 1986.
- Kurzke, Hermann: Thomas Mann Epoche – Werk – Wirkung. C. H. Beck, München, 2010.
- Lánczi András: Modernség és válság – Leó Strauss politikai filozófiája. Pallas Stúdió – Attraktor Kft., Budapest, 1999. különösen
- Macfarlane, Alan: Az angol individualizmus eredete. Századvég, Budapest, 1993.
- Molnár Tamás: Az autoritás és ellenségei. Kairosz, Budapest, 2002.
- Ortega y Gasset, Jossé: A tömegek lázadása. Pont Könyvkereskedés, Budapest, 1995.
- Rauschning, Hermann: The Conservative Revolution. G. P. Putnam's sons, New York, 1941.
- Schmitt, Carl: A pluralizmus mint az állam felbomlásának elmélete. In Bayer József – Hardi Péter: Pluralizmus. Viták a polgári politikai pluralizmuskonceptiókról. Budapest, Kossuth Kiadó Budapest, 1985.
- Spengler, Oswald: A Nyugat alkonya. II. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1994.
- Szántó György Tibor: Forradalom Angliában. In Poór János (szerk.): A kora újkor története. Osiris Kiadó, Budapest, 2009. 46-69.
- Niederhauser Emil: Metternich. In Niederhauser Emil: Talleyrand, Metternich. Pannonica Kiadó, Budapest, 2004. 146-278.